

Ajalugu ja pärimus: Siberi eestlaste jutud oma esivanematest

Anu Korb

Isikulooliste juttude vastu hakati folkloristikas huvi tundma suhteliselt hilja (vt Honko 1980: 18-38). Tänapäevaks on ajaloolis-tekstikeskne lähenemine taandunud, esile tõusnud kultuurantropoloogiline inimkeskne uurimissuund. Huviorbiiti on tõusnud mingi sotsiaalse grupi: perekooli-, sõduri-, ameti- jm pärimuse kogumine ja uurimine. Järjest enam on hakatud huvi tundma ka eluloolise ainese vastu. Biograafilisi jutte kasutati rahvaluules esmalt silmapaistvate laulikute-jutustajate loomingu tausta uurimiseks (vt näit Pentikäinen 1971; Saarinen 1993 jt), hiljem jõudsid folkloristika huvivälja ka tavainimeste eluloojutud. Käesolevas artiklis püüan vaadelda Siberi eestlaste jutte nende esivanematest ja päritolust, jälgida nende folkloriseerumist ning kõrvutada neid ajaloollikatega.

Aastatel 1991-2000 kogusin Siberi eestlaste suulist pärimust u 30 endises puhteesti või luterlaste asunduses. Külad paiknevad hajusalt väga laial territooriumil Lääne-Siberist Ida-Siberini, praeguse administratiivse jaotuse järgi Tomski, Kemerovo, Novosibirski ja Omski oblastites ning Krasnojarski kraisis. Enamik küsitluteid olid sündinud Siberis aastatel 1915-1935 ning rääkisid eesti keelt. Jutu alustamiseks sobis hästi küsimus: «Kuidas te Siberisse sattusite?» Nii ärgitasin siberlasi rääkima oma pere lugu, mis on omamoodi emotsionaalseks täienduseks ajaloollikatele.

Siberi eestlaste puhul on tegemist kodumaalt väljasaadetute ja hiljem ka omal soovil väljarännanute järglastega. 1989. aasta rahvaloenduse andmetel elas Siberis veel 17 000 eestlast. Luteriusulistest on Siberis andmeid vähemalt 18. sajandi algupoolelt (Granö 1905: 4), nende hooldamiseks moodustati aastal 1767 Tobolskis ja Irkutskis rändpastori ametikoht (Busch 1867: 320, 325). 19. saj algupoolel hakati väljasaatmist süstemaatiliselt korraldama.

Väljasaadetud

Rahva seas on Siberil ikka olnud halb kuulsus, seda on peetud eelkõige sunnitööpaigaks. Tegelikult moodustasid väljasaadetud 19. saj lõpul ainult 5% Siberi ligi 6-miljonilisest elanikkonnast.

Esimeseks luterlaste kolooniaks Siberis sai Rõžkovo, kuid küla asutajate ja asutamisaasta kohta on uurijatel olnud eriarvamusi. Enim on küla esmaasukaiks peetud parun Ungern-Sternbergi talupoegi Ingerimaalt, Jamburgi maakonnast, kes ebainimliku kohtlemise ja ranga maksukoormuse tõttu mässu tõstsid. Vastuhaku mahasurumise järel saadeti 25 peret ehk 150 hinge Siberisse (Juntunen 1982: 352; Viikberg 1988: 284). J. G. Granö andmetel asus osa Ingerimaa talupoegi Siberisse ka tsaar Aleksander I loal, andnud eelnevalt üle sellesisulise palvekirja (Granö 1905: 7). Rõžkovot on mainitud ka kui vanimat läti kolooniat - 18. sajandi lõpul või 19. sajandi algul saadetud lätlasi vastuhaku pärast mõisatest Siberisse, Riia linna järgi saanud asundus nimeks Rishkovo (Viikberg, Vaba 1984: 147). Tänapäevalgi pole rõžkovolastel endil küla asutajate rahvuse suhtes selgust - esimesteks tulijateks on peetud nii soomlasi, lätlasi, eestlasi kui venelasi, nimepidi neid ei teata.

*Koloonia raudteejaamas: Anu Korb ja Indrek Kaimer.
Foto Ell Vahtramäe 1995.*

Kergendamaks rändpastori tööd anti 1845 välja tsaari ukaas - koondada luteriusulised omaette kolooniatesse. Lääne-Siberi luteriusuliste keskuseks sai Rõžkovo ning sinna saadeti edaspidi väiksemad süüalused, raskema kuriteo kordasaatnute elupaigaks valiti Minussiinski piirkond Ida-Siberis (Granö 1905: 9; Juntunen 1983: 95-96).

Kui tuumasundused jäid kitsaks, leiti asunikele Siberi avarustes uusi elupaiku. Rõžkovost kasvasid esmalt välja ingerisoomlaste asundused Bojarka (Panova vallas Tjukalinski maakonnas) ja Bugene (Butakovo vallas Tara maakonnas) (Juntunen 1982: 355-356; Juntunen 1983: 102), 1861. aastal Omi asundus, kus külad rajati rahvuste järgi: lätlaste Riga (eestlaste kõnepruugis Lätiküla), Soomemaa soomlaste ja rootslaste Helsingfors (Rootsiküla), ingerisoomlaste Narva (Soomeküla), eestlaste Revel (Viruküla) (Granö 1905: 38-39; Nigol 1918: 41 jt). Viruküla on esimene puhteesti küla ning sinna jõudsid A. Nigoli andmetel otse Eestimaalt esimestena Mahtra sõjast osavõtnud (1918: 42).

Ida-Siberi luteriusuliste keskuseks sai u 1850. aastal asutatud Ülem-Suetuk. Hiljem lahkusid külast lätlased ja eestlased, rajades Alam-Bulanka ja Ülem-Bulanka, kusjuures Ülem-Suetuk jäi põhiliselt soome külaks (Juntunen 1982: 100). Granö ennustas edaspidi Ülem-Suetukis eestlaste arvukuse suurenemist, sest soomlaste juurdevool oli peatunud (Granö 1905: 52). Tänapäeval teavad mitmed külaelanikud küll oma soome päritolust, kuid küla suhtluskeeleks on saanud eesti keel.

Väljarännanud

Enne 19. saj elas eestlasi väljaspool oma etnilist territooriumi vähe. Pärisorjuse tingimustes polnud ulatuslik väljarändamine võimalik. Eestimaa 1856. ja Liivimaa 1861. a talurahvaseadused ja 1863. aastal sisse seatud passide väljaandmise uus kord andis talupoegadele suurema liikumisvabaduse. 1850. aastate lõpul algas massiline väljaränne Venemaa väheasustatud aladele. Väljarännanutele võimaldati tasuta või väikese tasu eest riigi- ja kroonumaid, igale meeshingele 15 tiinu (vt Vassar 1975; Maamägi 1980). Siberisse hakati arvukamalt asuma alles 1890. aastail, kui kodule lähemad piirkonnad olid põhiosas hõivatud. Siberi raudtee

Kadunud Esto-Semjonovka küla kohale elanike endi poolt püstitatud mälestussammas. Foto Anu Korb 1998.

käikuandmine 1894 (1885 valmis Tjumeni raudtee) ja tsaarivalitsuse ümberasumispoliitika väljatöötamine (Juntunen 1983: 120; Kulu 1997: 91) olid oluliseks tõukejõuks. Esimeseks väljarännanute külaks Siberis sai põhjaeestiline Kovaljovo (asutatud 1890), kuid põhiosa esimese väljarändamislainega Siberisse asunuid oli pärit just Lõuna-Eestist. Olulisem rändelaine - väljarändajaid oli kõikjalt Eestist - suundus Siberisse alles 20. sajandi algul. Neist ümberasujaist said täiendust kõik olemasolevad Siberi asundused ning loodi ka rida uusi (Kulu 1992: 30). Toimus ka asundustevaheline ränne - algul Loode-Venemaale, Krimmi ja Samaarasse siirdunud rajasid mitu Siberi asundust. A. Nigoli (1918: 39) andmetel oli 1918 Siberis umbes 90 eesti asundust. Hiljem kasvas asunduste arv veelgi. Põhiline rändelaine suundus Siberi maapiirkondadesse. Migratsiooni-uurija Hill Kulu andmetel oli tegemist põhiliselt pererändega. Ümber asuti, kui lapsed polnud enam liiga väikesed ega vanemad liiga vanad (Kulu 1997: 98). Sageli pärines küla tuumik samast maakonnast või vallast. Keelekasutuse järgi võib siiani tuvastada väljarännanute lõuna- või põhjaeestilist päritolu. Väljasaadetute puhul ühest piirkonnast pärit inimestest rääkida ei saa, neil on tekkinud kirja-keele baasil põhjaeesti ühiskeel, millele Eestis täpset vastet ei leidu (Viikberg & Vaba 1984: 216). Kultuuriliselt ja/või keeleliselt lähedased luterlased elasid lähestikku ning hakkasid omavahel abielluma märksa varem kui näiteks venelaste jt mitteluterlastega. Segaabielust sündinud ei oska mõnikord oma rahvust määratledagi, näiteks: *Minu isa oli soomlane, ema oli lätlane, a ise olen eestlane*, ütles rõžkovolane Olga Klaus. End peetakse eestlaseks, sest selles keeles tuntakse end praegu juba kindlamini kui läti või soome keeles. Eestlastega ühes külas elavad teistest rahvustest luterlased oskavad tänapäeval küllalt sageli eesti keelt. Varasemal perioodil on aga vene etnograafi Ilja Lotkini arvates Siberi luterlastest asunike suhtluskeeleks olnud just saksa või läti keel (Lotkin 1996: 96). Nüüdseks on paljud kunagised eesti või luterlaste külad kadunud, teised kasvanud suurteks paljurahvuselisteks küladeks, kus suhtluskeeleks on vene keel.

Ometi tunnetavad Siberi eestlased oma eripära ja püüavad end ses rahvaste paljuses määratleda. Kõige sagedamini on siberlaste enesenimetuse aluseks elupaik - *Siberi eestlane*. Täpsemat elukohajärgset määratlust nagu mitmetel teistel vähemusrühmadel - kveenid, karjalased (vt Saressalo 1996: 208; Heikkinen 1989: 352) - Siberi eestlastel pole, erandiks on vaid Tara piirkonna eestlased ehk nn *Taaru-tagused*. Soomlaste naabruses võib eestlaste enesenimetuseks olla ka *virulane*. Määratlemise aluseks võetakse mõnikord ka usuline kuuluvus - *luterlane*.

Jutud oma päritolust

Jutud oma päritolust ja esivanematest aitavad inimesel määratleda oma kohta ajaloos ning need kuuluvad pere- ja külapärimuse valdkonda. Teadmised oma esivanematest on külati ja isikuti üsna erinevad, mõnikord vägagi pealiskaudsed, teatakse vaid oma eesti (mõnikord ka läti, soome) päritolu, alati ei selgu näiteks seegi, kust küsitletu esivanemad täpsemalt pärit on, kas Tallinna või Tartu kandist. Kunagi võib teadmine eestlaseks olemisestki kaduda, nagu Kraasna maarahva juurde viimsel tunnil jõudnud O. Kallas võis täheldada: *Osalt mäletavad külade elanikud, et nad mitte ikka venelased ei ole olnud, osalt on seegi teadmine kaduma läinud* (Kallas 1903: 33). Siberisse saadetute ja rännanute sugupuud polegi enamasti võimalik täpselt välja selgitada. H. Kulu andmetel kajastavad rahvaloendusandmed Siberi eestlasi alates 1920. aastast, majapidamisraamatud 1930. aastate keskpaigast (Kulu 1997: 73), arhiivandmed nii siin- kui sealpool piiri on samuti lünklikud.

Mõnikord kinnistub päritolukoha nimi konkreetse pärimusjutu kaudu.

Kusta oli saadetud Siberi, et oli kaikaga kaks meest maha löönd. Ta oli soomlane, Turu Kusta, minu isa kasuisa. Tal endal lapsi ei olnud. Soomes Turu linnas ta elas. Perepojad, kus Kusta tienis, olid käskinud tal lüüa. Sealt saadeti Siberi. [---] Tema, selle Kusta järgi, üütakse veel meid Turu Miina ja Turu Miku. RKM II 447, 433-434 (45) < Ülem-Suetuki k - A. Korb & A. Tuisk < Miina Pavlov (1991).

Miina lapsepõlvkodus räägiti tõesti soome keelt, kuid pole teada, kas mitu põlve tagasi elanud kasuisa oli pärit nimelt Turu linnast.

Ülem-Suetuki küla asutajast ja asutamisest teame arhiivianalüüsi põhjal, et küla asutaja, väljasaadetud eestlane Jüri Kuldmäe, pärit Põltsamaalt, jõudis esmalt Tobolskisse, siis Rõžkovosse, sealt edasi Tshistaja külla. Kuulnud tsaari ukaasist ja Minussiinski maadest, asus ta ühes mõnede soome peredega teele ja ehitas endale maja asustamata paika Suetuki jõe äärde (Gaupt 1864: 16-31; Viikberg 1988: 286). Perepärimusse kuuluv jutt kirjeldab Suetuki küla asutajat ja asutamist toponüümi kahetähenduslikkuse kaudu:

Minu vanamamma vanaisa kõige esimeseks alustas selle küla. Jüri oli nimi. Ta oli neli aastat tulnud. Mõisa all oli see vana-Jüri tüül Eestis, rukist lõikamas. Siis ta püüdis iga kümne vihu tagant suitsetada. Ja see kümnik tuli ja lõi teda ja ta lõi seda kümnikut tagasi. Ja siis teda pekseti ja saadeti ta ära tühja Siberi. No tal oli seal naine ja kaks last, aga neid ei lubatud tal siia tuua. Ta tuli niikaugemale kui Omski. Ja seal ta akkas siss tienima omale rahakopikast. Ja siss tienis seal niikaua, kui ta sai omale obuse ja vankre ja hobuseriistad ja raha, kellega tulla sai. Ja seal oli üks eesti naine. Siis ta tuli sellega siia. Ta akkas siia tulema, tuli läbi Znaamenkad ja Tubenskid ja talle kuskile ei passind. Ta tuli päris tühja nurka siia. Siis pereulka nurga peal vaatas ringi. Igalt poolt tulivad allikad, seitse allikat. Ja siis ta jäi sõnna seisema ja ta oli üteld, et siin on ea maa, hakkame siin elama. [---] Ei old neid tikkusi kuskiltki saada. Siis temal oli tehtud senna kaldasse suur auk ja pani aga puid sinna sisse. [---] No siis käisivad neid soojasi tukkisi sealt võtmas. Noja lõpuks jäigi Suetuk küla nimeks. RKM, Mgn II 4384 (1-2) < Ülem-Suetuki k - K. Peebo & A. Tuisk < Anna Koolin (1992).

Ülem-Suetuki küla asutamise ja nimesaamise lugu on külaelanikele üldteada, kuid nende poolt räägitud keskendub vaid olulisele - nime saamise motiivile:

Kullamäe Jüri ehitas esimese maja siia kohta. See oli suur jäme mets olnud. Teised olid tulnud ja leidsivad soe tuki koha. Jäigi nimi Suetuk. RKM II 447, 237 (50) < Ülem-Suetuki k - A. Korb & A. Tuisk < Juhanna Paap (1991).

Ülem-Bulanka (rahvasuus Pulan või Viru Pulan) nime saamise lugu seostatakse samuti selle esmaasuka Jaan Terasega: Maad olnud külluses valida, kuid Teras hoidnud ikka *taigu ligemalle*, nõnda saanud küla nime puulaane järgi, seletanud keelejuht Alma Pool 1980. aastatel Jüri Viikbergile ja Lembit Vabale (Viikberg & Vaba 1984: 154).

Isikunimelisi külanimesid seostatakse küllalt sageli küla esmaasuka nimega:

Ivanovka küla panti sellest, [et] kes esimene ehitas siia, see oli Ivanov. [---] No see Ivanov oli eestlane, a nimi on vene. EFA II 1, 247-248 (19) < Ivanovka k - E. Vahtramäe < Arnold Kont (1995).

Samuti seletati Oskar Kallasele saajandivahetusel Luuküla nime - esimene asunik Peeter Luu olevat põgenenud sinna Ida-Tartumaal asuvast Meeksi mõisast (Kallas 1903: 3)

Analoogilised paiganime seletused on kõikjal üldtuntud.

Küla võib saada nime ka esimeste elanike päritoluküla või päritolumaa järgi. Näiteks Siberi setu küla Pulatnovka esmaasukad olnud pärit samanimelisest Setumaa külast (Piho 1995: 203), Estonka-nimelisi eesti asundusi on aga kindlasti kõige rohkem, ka Siberis.

Vana-Virust väljakasvanud 1914. a asutatud Uus-Viru (ametlikult Novõi Revel) nime rahvasuu praktiliselt ei kasuta, juurdunud on hüüdnimi *Kirbuküla*. Pärimuse järgi saanud uues kohas esimesena Kärbaku Indrek ispuska [onn] üles, paigal polnud viga, teised tulnud järele. Kärbakul olnud aga palju kirpe, nii jäänud küla rahvasuus Kirbukülaks (Viikberg & Vaba 1984: 211-212). 1997. aasta ekspeditsioonil rahvaluulekogujale enam Kärbaku Indrekust ei räägitud, nimi oli unustatud. Selle asemel mainiti umbmääraselt: [ ] *No küll siin elas ammu miskine vanamees, tal olid siin koerad ja kassid, need olivad tal kirpusid täis. Siin oli tühi koht, see vanamees üksipäini elas.* EFA I 19, 166 (1) < Uus-Viru k - A. Tuisk < Salme Patalova (1997). Kirbuküla nimi aga ilmselt niipea ei kao.

Küla asutajate kohta käivaid jutte toetab sageli kirjalik pärimus. Näiteks kveenid tunnevad oma suguvõsa tausta kindlasti ka tänu Samuli Paulaharju kirjutistele (vt Saressalo 1996: 206). Siberlaste pärimust aitab alal hoida kogutud külaajalugu külamuuseumis (Kasekülas, Zolotaja Nivas), külaelanike koostatud ja paljundatuna levitatav küla ajalugu (Estono-Semjonovkas), hoolikalt alal hoitud esivanemate fotod (näiteks perekond Partsi pool Zolotaja Niva külas), hävinud küla kohale püstitatud mälestussammas nii küla esmaasutajate kui represseeritute nimedega (Estono-Semjonovka ja Koltsovo külas) jne.

Lood küla esmaasutajast või asutajatest kuuluvad külapärimusse, mitte kitsalt pereringi, selle tundmine näitab kuulumist teatud rühma - külaühiskonda. Pere- ja külapärimus toetavad ja täiendavad teineteist. Tugeva peretraditsiooni korral võib perepärimus olla detailirohkem ja informatiivsem (nagu eespool kuulnud Suetuki küla asutamisloos). Tiiu ja Kalev Jaago (1996: 128) tõdesid oma perepärimuse uurimuse põhjal, et päritolujuttudes on teave väga oluline ning see peab saama jutuvormi, et traditsioonis püsida.

Perepärimus aitab alal hoida eneseidentiteeti. Ühelt poolt kinnitab see kuulumist külaühiskonda, teisalt võimaldab selle sees tunnetada oma ainulisust, erilisust. Näiteks Mahtra sõjast osavõtnu järglane olla on üksjagu etem kui muul põhjusel Siberisse saadetu:

*Minu vanaisa saadeti välja Vana-Viru külla. Ühes **Mahtraga** saadeti välja, ka **Mahtra mees**. Minu isa oli 3-aastane, kui saadeti. Sui otsa tulivad hobustega. Neil olid omad asjad kaasas ja oma hobused. Seal Eestis nad tegid ühe päeva omale, teise mõisale. A siin läksid ju kõvasti elama, sest siin künna ja külva, a Eestis peab kiva korjama.* EFA II 1, 208 (1) < Ivanovka k - E. Vahtramäe < Eduard Steinbah (1995).

Hans Tertsiuse hauakivi avamine Eesti ajaloolaste poolt 1983. a Vana-Viru kalmistul toetab kindlasti Mahtra-meeste müüti.

Väljasaadetute järglaste jutud esivanemate Siberisse sattumise põhjustest on ootuspäraselt märksa ilmekamad ja folkloorsemad kui pärimus väljarännanute päritolust.

Sageli on pärimusjutu aluseks mõisniku tehtud ülekohus:

Vanaema oli sakstel toatüdrukuks, a vanaisa oli tallipoiss. Kaks väikest last oli. Oli veikene rinnalaps üks, a teine oli suurem. Mõisnikud pidasid palju koerasid. Panivad seda vanaema imetama kutsikuid. No mees tuli õhta kodu ja laps nutab, a kutsikatele imetas ära piima. «Mikspärast laps nutab?» - «Näe, peremees tõi kutsikaid siia, a

oma laps on nälgas.» A vanaisa võttis ja poos need kutsikad ära. Mõtles, et tuleb, mis tuleb, a Jumal kah seda ei kiida, et kutsikaid peab söötma nagu loom. Sai 25 hoopis selle eest ja saadeti Siberi. [---] EFA I 19, 148 (1) < Vana-Viru k - A. Tuisk < Liide Andrejev (1997).

Kutsikate (ka vananeva mõisniku) imetamise motiiv on ajaloolises pärimuses üldlevinud ning ses suhtes võrreldav inimeste koerte vastu vahetamisega - Eestimaa traditsioonis leidub hulgaliselt vastavaid teateid. Lugu seostatakse sageli konkreetsete isikutega.

Perepärimus räägib ka esivanemate poolt sooritatud rasketest kuritegudest, mille eest neid Siberisse saadeti - mõrvad ja tapmised, samuti abieluväliselt sündinud lapse tapmine (vt Jun-tunen 1983: 51).

[---] Isa kasuema oli Eestimaalt, üks Kadri. Tema oli saadetud siia lapsetapmise pärast. Kuhu linaleotuse auku oli pand lapse. [---] RKM, Mgn II 4371 (14) < Ülem-Suetuki k - A. Korb & K. Peebo < Miina Pavlov (1992).

Minu vanaisa oli Tartust. Kis seal paha tegi, saadeti tühja Siberi. Minu vanapapa elas rikkaste, Oja Jaagup oli nimi. Akkas toatüdrukuga plaanitama. Vennad ütlesid, et sa teed äbi, kui võtad vaese naise, ävita ära. Lükkas tüdruku linakaevu. Eluks ajaks saadeti tühja Siberi, käed-jalad raudus tulid, siia surigi. RKM II 449, 585 (1) < Ülem-Suetuki k - A. Tuisk < Miina Iisberg (1992).

Väljasaatmise põhjus võis pärimusjutu järgi olla mõnikord hoopis tühine, jutustaja avaldab veel nüüdki esivanemast rääkides seeütle siirast imestust:

Pahmeti Ann oli Eestist ka siia saadetud valetunnistuse pärast. Olivad põllu peal vilja lõikamas ja üks enne ees temal läks ja varastas teise põllu pealt vihud. Täma läks järgi, see Ann, minu vanaema, ja nägi täitsa, kes see oli, aga üks see peremees nüüd ei tundand, kes ta oli. Ja kutsus teda välja, selle vanaema, viis selle urjadniku ette, et sina ju läksid talle järgi ja sinust sõitis mööda, sa tundsid väga easti, kes ta oli. Ja no pani kohtu. [---] A see juba tellis nii kõvasti seda minu vanaema, et ära ütles ja ära tunnista, et ma võtsin. Ja üks vanaema salgas maha, et ma ei tund ja ma ei tea, kes ta oli. A see peremees pressis aga peale, et kohe sina tundsid ja teadsid, [---] aga sa ei tunnista. Mõisteti vanaema Siberi tühja valetunnistuse pärast. Ja tuli kogu perega. RKM, Mgn II 4370 (30) < Ülem-Suetuki k - A. Korb < Maali Anja (1992).

Mõnikord jääb väljasaatmise tegelik põhjus pärimusjutus teadmatuks, tegemist on ilmselt unustamisega, jutus keskendutakse teisejärgulisele, tagajärjele:

Nad elasivad seal Tartus või kus nad elasivad. Mis neil seal siis juhtus, et välja saadeti. Papp oli seal kõige ülem, minu vanavanaisa võttis papil jalgade ümbert kinni, et ärge saatke. A nii kõvasti võttis, et papp kukkus maha ja saadeti [nemad] korruga siia. Vot kõige enne mu vanavanaisa tuli. [---] Kolm kuud hobustega tulid Vana-Virusse. [---] Esteks olid kõik eestlased siin. EFA I 20, 58 (2-3) < Uus-Viru k - E. Vahtramäe < Ivan Gudrijanov (1997).

Või teine lugu:

[---] Nuheldi inimesi, tsaar nuhtles inimesi. Enam ta ei jõudand neid ära tappa, meile räägiti nii, ja siis ta reshil [otsustas] niiviisi, et paneb kandalatesse [ahelatesse] ja minge kuhu oskate. Ja tulivad, näe, siia Siberisse, siia näe Rõžkovo, seda

räägivad, siin oli igavene mets. Hakkasivad tegema ja tegema ja puhastama ja vot niiviisi. [ ] CD-0307 (10) < Rõžkovo k - A. Korb < Olga Klaus (1999).

Jutusüzeid moodustanud detaile ei suuda mälu lõpmata kaua hoida. Kaugematest aegadest meenuvad tavaliselt kõige olulisemad momendid. Kui jutt ise on ununenud, võib säilida ainult teade - antud juhul teadmine esivanemate Siberisse saatmise põhjustest. Näiteks:

Vanaema oli piu linasi varastanud, saadeti siia Siberi. Vanaema oli Tiiu, vanaisa Tõnis. Tulivad siia metsa, hakkasivad maad juurima. [ ] EFA II 2, 236 (1) < Kovaljovo k - A. Korb < Pauliina Kondrova (1995).

Einmani Mart ja Kõlli Jaagup olid siia Siberi saadetud, et olid koera leiba varastanud. RKM II 447, 235 (44) < Ülem-Suetuki k - A. Korb & A. Tuisk < Juhanna Paap (1991).

[---] Ikka rohtu kuskiltki varastand ja selle eest saadeti Siberi, et siin Siberis nii paha elu on. [---] CD-0303 (2) < Rõžkovo k - A. Korb < Maria Vedom (1999).

Eesti perepärimust uurinud Tiiu ja Kalev Jaago märgivad, et Eestimaal ulatub teadete periood tagasi Põhjasõja-järgsesse aega (Jaago 1996: 56).

Väljasaadetute järglased räägivad pärimusjuttudes kõige sagedamini oma Siberisse saadetud vanaisast ja -emast, kuigi tegelikult peaks neid esivanemaid loogiliselt rohkem olema. Juttudele on tunnuslik aja «lühenemine».

Veelgi enam - esivanemate Siberisse saatmise lugu ei pruugi olla tingimata jutt. Oma läbielamiste ja tunnete väljaelamiseks sobib sama hästi lauluvorm. Kovaljovo külas tuntud laul *Oma ema'ga isa süles ma...* on ühe mehe Siberisse sattumise lugu. Laul saanud alguse ilmselt konkreetsest sündmusest. Selle esitamisel tunnustatakse teatud autorsust: «Aleksander, see on *sinu laul*, sina alusta.» S.t laul pole muidugi Aleksandri loodud ega räägi temast, kuid laulu autor arvatakse olevat kuulunud tema suguseltsi. Teised laulu oskajad võivad küll kaasa laulda, kuid mitte seda alustada. Mall Hiiemäe on Kodavere jutupärimuse põhjal tõdenud, et tunnustatakse teatavate juttude autorsust (Hiiemäe 1978: 49-50).

Väljasaadetute järglased keskenduvad oma jutus enamasti väljasaatmise põhjustele, Siberiteekonda kirjeldatakse harva. Sageli mainitakse vaid vangide raudus käsi-jalgu:

Eestlasi saadeti siia. Kui nad tulivad Kundeliku mäest alla, sada tükki korruga, jalad raudus. Ei saanud nii äkki mäest alla, kukkusivad alla kukerpalli. [ ] RKM II 447, 476 (13) Ülem-Bulanka k - A. Korb & A. Tuisk < Peeter Altsman (1991).

Paar-kolmkümmend aastat varem Rosalie Otessoni kirjapandu on ses suhtes märksa informatiivsem:

[---] Toodi inimesed, käed-jalad raudus, jala nii kaua kui Eniseiski guperni [Jenissei kubermangu]. Minusinski linnas võeti ahelad kätest ja jalgadest, anti inimestele kolme päeva toit, kerves, labidas ja tikutoos - nii rääkis minu isa - ja saadeti inimesed ettenähtud kohta elama. [---] RKM II 271, 321 < Ülem-Bulanka k - R. Otesson (1969).

Väljarännanute järglaste tüüparvamus on, et nende küla rajati siia, sest maa oli enne neid tühi ja rahvast ei piisanud. Siberi varasematest asukatest enamasti ei teata.

Väljarännanute esivanematest kõnelevad jutud keskenduvad

1. väljarändamise **põhjusele** - tuldi maad saama:

Emä tuli Estimaalt, ol' ka väikene, 10-aastane. Tõse orja na olliva. Maad es ole. Siin anti mõts kätte. Puhastiva seda maad, teiva siss leiba. Tütarlatsele es antagi maad, ainult poisslatse pääle anti. EFA I 17, 5 (1) < Jurjevka k - A. Korb < Meeta Kauks (1996).

[---] Maad oli vähe [Eestis], kitsik oli see elu. Enne käisivad meesterahvad Siberis vaatamas. Naersivad, et siin kasvab ühe kõrre otsas kaks pead ja kartulid on nagu kaalikad. [---] RKM II 459, 3 (2) < Kaseküla - A. Korb < Olga Reile (1993).

Väljarännanutele võimaldati Siberis tõepoolest riigi- ja kroonumaid, igale meeshingele 15 tiinu (vt Vassar 1975; Maamägi 1980).

2. Leidub ka üksikasjalikke **rännuteekonna ja Siberi elu kirjeldusi**:

[---] Minu vanemad olid Rakvere kandist pärit. Vanaisa oli metsavaht, Rakverest 20 kilomeetrit. 1903. või 1905. aastal läksid sealt siia. Teplushkad vene keeli üteldakse, kraamivagunid, nendega läksid. Kaua aega olid tiel, kuu või poolteist. Ema oli siis 16 vana ja vend ka poisike - need tulid enne ja pärast perekond tagant järele. Seal oli trageediaid selle tulemisega. Tüdrukul oli peigmees, aga nii kõva vanemate käsk oli... RKM II 459, 3-4 (2) < Kaseküla - A. Korb < Olga Reile (1993).

Üksteist last oli vanaemal-vanaisal. Ja minu ema oli viimane. [---] Sõitsid nad üldse kolm nädalat nisukese rongiga - platvormiga. Nii-et, rännassiva kolm nädalit aega, kolme lapsega sõitsiva siia. Mariinskis sellel ajal oli ainult seitse elaniku jaama juures. Vanaisa asutas kuhugile oma pere ja läks siis vene külasid mööda otsima seda kohta - maalappi, kus ta saab. Ja sai Mariinskist seitsekümmend viis kilomeetrit - Kamissaarovka. Sellel ajal ollu ta väega suur vene küla. Anti see luba ja ta siis ehitas viie seinaga maja, puhta [tahutud] nurkadega. Elasisa kuus aastat sääl. Ja siis, kui aeti väl'la nied, [kes] Koidulan elasisa, oli viis nisukest suurt talu, kes pidäsivä tüülisi. Neid äävitadi ärä ja aeti neid laiali ja akati seda maad müüma. Ja siis minu vanaisa ja vanaema kolisid ärä siia, elasisa oma maalapi pääl, mis neil väl'la möödeti. [---] A see tuli kõik juuri käsitsi. Siis nad müüsid ära kõik, mis oli Eestist toodu: riided, kangad, mis oli kootud. Tekid ja ülikonnariided ja... kõik müüdi ära. Siis saiva siit osta kuskilt ühe kõvera lehmakese - ja obune

*Meile kõigile anti nüüd maad...
Juhanna Sorge, snd 1916 Uus-Viru k <
Orava k. Foto Anu Korb 1997.*

pidi olema. Vanaisal oli Eestist toodud muidugi toredad obuseriistad. Need müis kõik ära. Toreda seinakella müis ära, käeuuri müis - mis veel andis pingutada, kõik müüdi ära, et saab osta ader. Ader oli tarvis. [---] Kahe pere pääle, siss kummagil peremehel oli obune ja paarin nende obustega nad küindsid oma maasid. FAM 86 (28) < Koidula k - A. Korb < Rosalie Tjubkina (1994).

Need kirjeldused annavad meile teadmisi asustusajaloost, põllupidamisviisist jm, aga folklooriks pole seda põhjust pidada. Pärimus esivanemast võib sisaldada ka ehtsat rahvaluulet. Järgnevas loos seostub perepärimus rahva hulgas küllaltki populaarse Sangaste krahviga ning on võib-olla just seetõttu mälus säilinud:

Solotaniiva kutsutas kullaväli. Palju rikkust oli, rikas maapind. Mis külisid, see kasvas. [---] Meie külas enamasti oligi Võrust ja Tartust peri rahvas. Ema on sündind Eestimaal, oli 4-aastane, kui tuli Siberisse. Ema vanemad tõivad ta siia. [---] Vanaisa oli Sangastest, tema oli viil - viinapruulis tüütas. Sangaste krahv oli hea miis ikka nende töölistele, oli kiiduväärt inimene. Tal oli kari ja põldu ja viinavabrikud. [---] Kuidas Sangaste krahv haige oli ja end viinatünnides arstis, praagatiünnides enne läbiajamist. Tal oli kondimurdja-haigus, nii kõvasti valutab konte, a välja arstis. Praak lasti tünni sisse. Ta oli kogu kerega sees, nii palju kui kannatas. Kui juba nõrgass võttis, siss sai tervess. Ja Sangaste krahv ise ütles, et vaata, et te viinapruulid ära ei räägi seda arstimist, et rahvas ju joob seda viina. Ja üldse, kui jalad valutavad, pane käima pärmiga. Jahu segatasse keeva vii sisse ja immatatasse ta magusass ja pärm sisse. Sellest võib ennem ära arsti ja pärast viina tetta. EFA II 2, 67-70 (7, 1-4) < Zolotaja Niva k - A. Korb < Kristjan Porovart (1995).

Zolotaja Niva külamuuseum. Foto Anu Korb 2000.

Siberisse väljarännanud setud on etnoloog Mare Piho andmetel säilitanud mitmed Rootsi aega kajastavad muistendid. Setudel on olemas neli jututüüpi:

1. setude esiisad olid Venemaal vangi sattunud rootslased, kelle eest Rootsi kirikutes üha palvetatakse;
2. Rootsi kuningas on heitnud kepi Petseri kloostri õuele ja ütelnud: «Kui see hakkab kasvama, saan oma rahva tagasi»;
3. Rootsi kuningas oli istutanud puu, latv ülespidi ja ütelnud: «Kui see hakkab kasvama, saan oma maa tagasi»;

4. sõja ajal oli Rootsi kuningas lubanud saata vaenlase vastu rahva, kes kannab kõrget peakatet. Setumaal unustusse vajunud jutte mäletatakse Siberis, seal on neil identiteeti säilitav ja enesetunnet tõstev mõju. (Piho 1995: 215).

Rootsi ajaga seotud jutte ja teateid on säilinud siiski ka tänapäeva Setumaal. Ühine Setumaa ja Siberi setude pärimusele on lugu Rootsi kuninga poolt latvapidi istutatud puust (levinud üle Eestimaa) ning teadmine setudest kui Rootsi rahvast (vt Valk 1996: 63). Muu Rootsi ajaga seotud pärimus on aga küllaltki erinev. Setumaal domineerivad just kinnismuististega seotud jutud (rootsi kalmed, peidetud varandus jm; vt näit Remmel 1996: 42-43), mida siberlastel ümberasumise tõttu olla ei saagi. Mujal Siberis Rootsi aja mälestused peaaegu puuduvad, tänapäeva Eestimaa traditsioonis on need siiski mõnevõrra tuntud.

Pärimuse säilimine

Siberi vanemad, peamiselt väljasaadetute külad on säilitanud oma pärimuse arhailisemal kujul. Põlvkondade vältel ühes paigas elamine (Ülem-Suetuk) soodustas oma keele ja pärimuse püsimist. Väljarännanute järglased on Siberi piires suhteliselt liikuvad. Tara metsadesoode seest on rännatud lagedasse steppi kergemat elu otsima, enamasti on püütud ümber asuda eesti küladesse, ikka sugulaste-tuttavate juurde. Siberisse ümberasunute järglaste puhul on sagedamini märgata perepärimuse katkemist kui väljasaadetute järglaste puhul. Perepärimuse aktuaalsuse kahanemistendentsi ümberasujate seas on täheldanud ka Tiiu ja Kalev Jaago (1996: 66-67), kes märgivad, et 20. sajandi alguses Eestimaa piires ümberasunud inimeste suulise mälu ajasügavus on väike. Tulijatel on raskusi uues kohas ja uute oludega kohanemisel. Päevi täidab raske töö, esivanematest rääkimiseks ei leita aegagi.

Siberi eestlaste pärimuse järjepidevuse katkemist mõjutasid suuresti ka ühiskondlik-poliitilised olud: sundkollektiviseerimine, kulakute likvideerimine, repressioonid, Teine maailmasõda, rahvuskoolide sulgemine. Eesti keele väljatõrjumine haridus- ja kultuurielust lõi eeldused eestlaste järkjärgulisele assimileerumisele. Koos kooliminekuiga laienes suhtlusring üle oma rahvuse piiri.

Miks Siberisse väljarännanute jutud on emotsioonidevaesemad kui Siberisse vägivaldselt saadetute jutud, seda võib seletada asjaoluga, et esimeste tulek oli suhteliselt vaba ega jätnud nii tugevat emotsionaalset jälge. Vajadus säilitada oma identiteeti võõras keskkonnas avaldub sundväljasaadetute ning nende järglaste seas jõulisemalt kui vabatahtlike ümberasujate ning nende järglaste puhul. Sama võisid täheldada ka Tiiu ja Kalev Jaago, uurides Keremani perepärimust, kelle esivanemad olvad vahetatud koerte vastu ja kes sattusid seetõttu Eesti teise otsa. Korduv ülejutustamine aitab juttu mälus kinnistada ja pärimus ei katke nii kergesti. Pärimusandmed ei kattu muidugi ajalooandmetega. Ajalugu huvitab jutu vastavus tegelikkusele, folkloristikat jutt ise, jutu tõesus pole esmaoluline. Perepärimuse viljelejatele endile on see suust suhu edasi antav tõde nende mineviku ja juurte kohta. Nii püsivad üle oma aja ka emotsioonid ja hinnangud, eredamad detailid möödanikust. Pärimus vahendab mõndagi, mis ajaloodokumentides jääb ridade vahele.

Siberis on oma kultuuri ja pärimuse kandjaks praegu vaid vanem põlvkond. Noored enamasti emakeelt ei valda, keel aga on üheks oluliseks rahvusidentiteedi sümboliks (vt ka Jürgenson 1998). Suurem osa pärimust antakse edasi just emakeeles. Emakeele olulisust tajuvad ka need, kes seda ei valda: *Ma ei ole eestlane, ma ei ole venelane. Kes ma siis olen?* Seda, et vanema põlve esindajad on vaatamata oma keerulisele elukäigule ja läbielamistele sageli

elujõulisemad ja psüühiliselt tasakaalukamad kui järeltulevad põlvned (nagu täheldas ka Taisto Raudalainen ingerisooma naiste eluloolist narratiivi uurides), võib Siberi eestlaste puhul põhjendada sellega, et nemad kuuluvad kindlalt oma külakogukonda, eestlaste hulka, neil on olemas see oma juurte, oma erilise tunnetus. Jutustades isiklikust, oma pereringi kuuluvast, kasutatakse ometi pärimuslikku. Nad on teadvustanud oma kultuuri erilise ja oskavad seda vahendada väljastpoolt vaatlejale. Venekeelse hariduse saanud noorema põlvkonna püüd integreeruda vene ühiskonda ei pruugi õnnestuda. Ometi on protsessid ilmselt pöördumatud. Meil jääb vaid nõustuda Oskar Kallase poolt ligi sada aastat tagasi kirjapanduga:

Väikene väikese rahva killukene kesk võõraste rahvaste ja keelte seas mitte korraga kadunud ei ole, vaid visa on omast kinni pidama, olgu küll, et ta viimati laene alla jääb ja suurde merre kaob, upub. (Kallas 1903: 1)

Autori fotosid Siberi ekspeditsioonidelt

Kirjandus

- Busch, E. H. 1867. *Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Russland*. Erster Band. St. Petersburg & Leipzig, lk 320, 325.
- Gaupt, V. 1864. Kolonija ssõl'nyh ljuteranskago ispovedanija v Shushensoi volosti Minusinskago okruga. *Russkoje geografitsheskoje obshestvo. Zapiski Sibirskago otdela*. lk 16-31.
- Granö, J. G. 1905. Siperian suomalaiset siirtolat. *Fennia* 22:4.
- Heikkinen, K. 1989. *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtolaisia koskeva tutkimus*. Joensuu yliopiston julkaisuja No 9. Joensuu.
- Hiiemäe, M. 1978. *Kodavere pajatused*. Tallinn.
- Jaago, T. & Jaago, K. 1996. *See olevat olnud... Rahvaluulekeskne uurimus esivanemate lugudest*. Tartu.
- Juntunen, A. 1982. Länsi-Siperian inkeriläiset siirtolat. *Turun Historiallinen Arkisto* 38. Turku.
- Juntunen, A. 1983. Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa. *Siirtolaisuusinstituutti, siirtolaisuustutkimuksia* A 10. Turku & Helsinki.
- Jürgenson, A. 1998. Emakeele osast Siberi eestlaste etnilises identiteedis. *Eesti kultuur võõrsil. Looe-Venemaa ja Siberi asundused*. Tartu, lk 126-140.
- Honko, L. 1980. Kertomuserinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. *Kertojat ja kuulijat*. Helsinki, lk 18-38.
- Kallas, O. 1903. *Kraasna maarahvas*. Jurjev.

- Kulu, H. 1992. *Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest*. Tartu.
- Kulu, H. 1997. *Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*. Tartu.
- Lotkin I. 1996. *Sovremennõje etnitsheskije protsessõ u latõshei i estontsev Zapadnoi Sibiri*. Moskva.
- Maamägi, V. 1980. *Uut elu ehitamas*. Tallinn.
- Nigol, A. 1918. *Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal*. Tartu.
- Pentikäinen, J. 1971. *Maria Takalon uskonto. Uskontoantropologinen tutkimus*. Helsinki.
- Piho, M. 1995. *Siperian setukaiset. Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla*. Kuopio.
- Rommel, M.-A. 1996. Muistendipaigad ja kohalood Meremäe vallas 1994. aasta suvel. *Palve, vanapatt ja pihlakas. Vanavaravedaja* 4, lk 42-58.
- Saarinen, T. 1993. *Heikkalan Jussin huumori Herralan kylän perinteen valossa*.
- Saessalo, L. 1996. *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Tampere.
- Valk, H. 1996. Aegadest ja ajatunnetusest Setumaal. *Palve, vanapatt ja pihlakas. Vanavaravedaja* 4, lk 59-91.
- Vassar, A. 1975. *Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestist kuni 1863. aastani*. Tallinn.
- Viikberg, J. & Vaba, L. 1984. Siberi põhjaeestlasi kõnetamas. *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 145-156; nr 4, lk 210-223.
- Viikberg, J. 1988. Vanematest Eesti asundustest Siberis. *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 284-288.